

ZAHIRIDDIN MUHAMMAD BOBUR SHOH VA SHOIR SIFATIDA

Usmonaliyeva Azizaxon Xamidjon qizi

Farg'ona davlat universiteti

Filologiya va tillarni o'qitish:

o'zbek tili yo'nalishi 3-bosqich talabasi

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada Zahiriddin Muhammad Boburning shoh va shoir sifatidagi ko'p qirrali faoliyati yoritilgan. Boburning siyosiy faoliyati, Temuriylar sulolasidagi o'rni, Movarounnahr hamda Hindistondagi harbiy yurishlari, davlat boshqaruvi va islohotlari tahlil qilinadi. Shuningdek, uning "Boburnoma", g'azal va ruboiylaridan iborat boy adabiy merosi, ijodiy yo'nalishi va she'riyatidagi asosiy mavzular o'rganiladi. Boburning davlatchilik borasidagi muvaffaqiyatlari, Afg'oniston va Hindistonning ijtimoiy-siyosiy rivojiga qo'shgan hissasi ham ilmiy nuqtayi nazardan ko'rib chiqiladi. Maqola Boburning shaxsiyati, ijodi va siyosiy faoliyatining tarixiy ahamiyatini har tomonlama ochib beradi.

ANNOTATION

This article examines the multifaceted personality of Zahiriddin Muhammad Babur as both a ruler and a poet. It analyzes his political activities, his role within the Timurid dynasty, military campaigns in Movarounnahr and India, as well as his contributions to state governance and reforms. The study also explores Babur's rich literary heritage, including Baburnama, his ghazals, rubaiyat, and other poetic works, focusing on the main themes and artistic features of his creativity. Furthermore, Babur's significant influence on the socio-political development of Afghanistan and India is highlighted. The article provides a comprehensive overview of Babur's historical importance as a statesman, commander, and outstanding representative of classical Turkic literature.

Bobur (taxallusi) to'liq ismi - Zahiriddin Muhammad Bobur. U 1483-yil 14-fevral-1530-yil 26-dekabr) — o'zbek mumtoz adabiyotining yirik vakili, "Boburnoma" asari muallifi, shoir, tarixchi, geograf, davlat arbobi, iste'dodli shoir va boburiylar sulolasi asoschisi, temuriy yani shoh bo'lgan. Bobur o'z davrining buyuk shaxslaridan biri edi. Uning she'rlari, ruboiylari o'z vaqtida va hozir ham sevib o'qilmoqda. 6 ta zavjasi bo'lib, Bibi Muboraka, Mohimbegim, Zaynab Sulton Begim, Oysha Sulton Begim, Ma'suma Sulton Begim va Soliha Sulton Begim. Bobur Shayboniyxonga nisbatan adovati bo'lgan va Boburnoma asarida unga nisbatan keskin tanqid qilgan.

Boburning otasi – Umarshayx Mirzo Farg'ona viloyati hokimi, onasi – Qutlug' Nigorxonim Mo'g'uliston xoni, Toshkent hokimi Yunusxonning qizi edi. Bobur ota tomondan Amir Temurning uchinchi o'g'li Mironshoh Mirzo naslidan bo'lsa, ona tomonidan Tug'luq Temurxonning o'g'li Xizr Xo'jaxon naslidan edi uning yettinchi avlodi edi.

Boburning onasi o'qimishli va oqila ayol bo'lib, Boburga hokimiyatni boshqarish ishlarida faol ko'mak bergan, harbiy yurishlarida unga hamrohlik qilgan. Boburning yoshligi Andijonda o'tgan. Bobur barcha temuriy shahzodalar kabi maxsus tarbiyachilar, yirik fozil-u ulamolar ustozligida harbiy ta'lim, fiqh ilmi, arab va fors tillarini o'rganadi, ko'plab tarixiy va adabiy asarlar mutolaa qiladi, ilm-fanga, she'riyatga qiziqqa boshlaydi. Dovyurakligi va jasurligi uchun u yoshligidan „Bobur“ („Sher“) laqabini oladi. Otasi Axsida bevaqt, 39 yoshida fojiali halok bo'lgach, oilaning katta farzandi, 12 yoshli Bobur valiahd sifatida taxtga o'tiradi (1494-yil iyun).

Samarqandni bosib olish uchun qilingan harakatlar

Temuriylarning o'zaro urushlari kuchaygan kezlarda Shayboniyxon Movarounnahrni istilo qilishga kirishadi. U 1499-yil Jizzax va Samarqand orqali Qarshi va Shahrisabzgacha bosib boradi, katta o'lja bilan Dashti Qipchoqqa qaytadi. Bobur 1500-yil kech kuzida o'z qo'shini (240 kishi) bilan Samarqandga yetib kelgach, aholi unga peshvoz chiqib, shahar darvozalarini ochib beradi. Shayboniyxonning shahar himoyasi uchun qoldirgan 600 nafar askari qirib tashlanadi. Shayboniyxon Buxoroga chekinadi. Bobur 1501-yilning 2-yarmida

noilojlikdan Samarqandni tark etib, Toshkentga, Mahmudxon huzuriga yo‘l oladi. Bobur 200-300 kishilik navkari bilan Hisor tog‘lari orqali Afg‘onistonga o‘tadi va u yerdagi ichki nizolardan foydalanib G‘azni va Kobulni egallaydi. Bobur Kobulni egallagach, mustaqil davlat tuzishga jadal kirishadi. Kobulga, umuman Afg‘onistonga Bobur o‘z yurti kabi qaradi, qurilish, obodonlashtirish, kasbu hunar va qishloq xo‘jaligini rivojlantirish ishlarini boshlab yuboradi. „Bog‘i Shaxroro“, „Bog‘i Jahonoro“, „O‘rtabog“, „Bog‘i vafo“ va „Bog‘i Bobur“ kabi oromgohlar tashkil etdi. Shahar ichidagi Bolo Hisor qal‘asini o‘z qarorgohiga aylantirib, uni qayta ta‘mirlatdi, yangi imoratlar qurdirdi va oilasi bilan shu qal‘ada yashadi. Bobur Afg‘onistonda bir fotih sifatida emas, balki shu yurt, el obodonligi va ravnaqi uchun jon kuydirgan tadbirli hukmron sifatida qizg‘in faoliyat ko‘rsatdi. 1507-yil boshlarida Bobur Hindistonga yurish boshlaydi, ammo bu urinishi muvaffaqiyatsiz tugab, yana poytaxt Kobulga qaytadi. 1519-yil bahoriga kelib Bobur Hindistonni zabt etish rejalarini amalga oshirishga kirishadi va keyingi 5-6 yil davomida bir necha yurishlar uyushtiradi. Nihoyat, 1525-yilda Bobur 12 ming qo‘shin bilan Hindistonga yurish boshladi. 1526-yil aprelda Panipatda asosiy raqibi, Dehli sultoni Ibrohim Lo‘diyning yuz ming kishilik qo‘shinini 12 minglik askari bilan tor-mor qiladi hamda Dehlini egallaydi. Agrani o‘ziga poytaxt sifatida tanlagan Bobur katta qurilish va obodonchilik ishlarini boshlab yuboradi. Shu tariqa Bobur Hindistonda uch yarim asrga yaqin hukm surgan qudratli boburiylar sulolasiga asos soladi. Bobur Hindistonda ham, xuddi Afg‘onistonda bo‘lganidek, ko‘plab ijtimoiy xayrli ishlarni amalga oshirdi, mamlakat taraqqiyotiga jiddiy ta‘sir ko‘rsatdi. Tarqoqlik va parokandalikka, o‘zaro ichki nizo, qirg‘inlarga barham berib, viloyatlarni birlashtirdi, markazlashgan davlatni mustahkamlash va yurti obodonlashtirishga, ilmu hunar va dehqonchilikni rivojlantirishga katta e‘tibor qaratdi. Qurilish ishlariga boshchilik qildi. U turli g‘azallar muallifi sanaladi.

Shoir sifatida ijodiy faoliyatining boshlanishi

Boburning o‘z guvohligiga ko‘ra, shoir sifatida ijodiy faoliyati Samarqandni ikkinchi marta egallagan vaqtda boshlangan; „Ul fursatlarda birorikkirar bayt aytur edim“, deb yozadi u. Bobur Samarqanddaligining ilk oylarida Alisher Navoiy tashabbusi bilan ular o‘rtasida yozishma boshlanadi. Bobur atrofida ijodkorlar to‘plana boshlashi ham shu

yillarga to'g'ri keladi. Jumladan, Binoiy, Abulbaraka va Bobur o'rtasidagi ruboiy mushoirasi Samarqanddagi qizg'in adabiy hayotdan darak beradi. Umuman, davlat arbobi va ko'p vaqti jangu jadallarda o'tgan sarkarda sifatida ijtimoiy faoliyatining eng qizg'in davrida ham, shaxsiy hayoti va davlati nihoyatda murakkab va xatarli sharoitda qolgan chog'larida ham Bobur ijodiy ishga vaqt topa bilgan, ilm, san'at va ijod ahlini o'z atrofiga to'plab, homiylik qilgan, ularni rag'batlantirgan. Adabiyot va tarix, musiqa va san'atdan yaxshi xabardor bo'lgan, diniy ta'limotga chin ixlos qo'ygan Bobur har doim olim-u fozillar davrasida bo'ldi, xususan, ijod ahliga, kasb-u hunar sohiblariga samimiy ehtirom ko'rgazib homiylik qildi, ularni moddiy va ma'naviy rag'batlantirib turdi. Ijod va san'at ahliga bunday mehrlar munosabat aslo bejiz bo'lmagan. Bobur tabiatan ijodkor edi. Yigitlik yillaridan boshlab to umrining oxirigacha samarali ijodiy ish bilan shug'ullandi, har qanday sharoit va vaziyatlarda ham ijoddan to'xtamadi, natijada, har jihatdan muhim boy ilmiy va adabiy meros qoldirdi. Bobur 18-19 yoshlarida ruboiy va g'azallar yoza boshlagan. Uning „Topmadim“ radifli g'azali va „Yod etmas emish kishini g'urbanda kishi“ misrasi bilan boshlanuvchi ruboiysi o'sha yillardagi hayoti bilan bog'liq. Boburning ulkan san'atkorligi shundaki, shaxsiy kechinmalarini jiddiy umumlashma darajasiga ko'tara oladi va natijada asarlarida olg'a surilgan g'oyalar umuminsoniy qadriyatlar darajasiga ko'tariladi. Bobur ijodida, xususan, she'riyatida kindik qoni to'kilgan ona yurtini dildildan qo'msash, uning tuprog'iga talpinish, g'ariblik azoblaridan o'tli hasrat, yor-u diyor sog'inchi va visol ilinji, taqdir zarbalari va turmush uqubatlari, zamona nosozliklaridan nola badiiy tahlil etiladi. Bobur ijodida ishq-muhabbat, sevgi-sadoqat, visol va hijron mavzusi ham salmoqli o'rin tutadi. Uning g'azal va ruboiylarida, tuyuq va masnaviylarida ma'shuqaning maftunkor go'zalligi, beqiyos husn-u latofati, sharqona odob-u axloqi, nozu karashmasi yengil va o'ynoqi, musiqiy va ravon misralarda katta mahorat bilan tarannum etiladi. Boburning she'riy asarlari to'planib, devon holiga keltirilgan sanani ko'rsatuvchi aniq tarixiy ma'lumotlar ma'lum emas. Hozirda uning 119 g'azali, bir masnu she'ri, 209 ruboiysi, 10 dan ortiq tuyuq va qit'alari, 50 dan ortiq muammo va 60 dan ziyod fardlari aniqlangan. Devoni tarkibida umumiy hajmi 270 baytdan iborat 8 masnaviy ham o'rin olgan. Bobur keng dunyoqarashi va mukammal aql-zakovati bilan Hindistonda Boburiylar sulolasiga asos solib, bu mamlakat tarixida davlat arbobi sifatida nomi qolgan bo'lsa,

serjilo o‘zbek tilida yozilgan “Boburnoma” asari bilan jahonning mashhur tarixnavis olimlari qatoridan mustahkam o‘rin oldi. Uning nafis g‘azal va ruboiylari turkiy she‘riyatining eng nodir durdonalari bo‘lib, “Mubayyin” (“Bayon etilgan”), «Xatgi Boburiy», “Harb ishi”, Aruz haqidagi risolalari islom qonunshunosligi, she‘riyat va til nazariyasi sohalariga munosib hissa bo‘lib qo‘shildi. Tarixiy ma‘lumotlarda aytilishicha, Boburning Hindistonga yurishida Dehli hukmdori Ibrohim Sulton siyosatidan norozi bo‘lgan Panjob hokimlari ham Boburni qo‘llaganlar va Sikri jangidagi bu g‘alaba Boburga Hindistonda o‘z hukmronligini uzil-kesil o‘rnatish va Boburiylar sulolasini barpo etish imkoniyatini berdi. Boburiylar sulolasi Hindistonda 300-yildan ortiq vaqt hukmronlik qildi. Bobur bu g‘alabadan keyin uzoq yashamadi — 1530-yil dekabr oyida, Agra shahrida vafot etdi va keyinroq uning vasiyatiga ko‘ra farzandlari uning xokini Kobulga keltirib dafn etdilar. Boburning butun jahon ommasiga mashhur bo‘lgan shoh asari “Boburnoma” hisoblanadi. “Boburnoma”da o‘sha davrning siyosiy voqealari mukammal bayon qilingan. „Boburnoma“ni varaqlarkanmiz, ko‘z oldimizdan Markaziy Osiyo, Afg‘oniston va Hindiston xalqlariga xos bo‘lgan fazilat va nuqsonlar, ularning tafakkur olamini kengligi va murakkabligi bilan birga, o‘sha davrdagi hayot muammolari, Bobur davlatidagi siyosiy va ijtimoiy hayotning to‘liq manzarasi namoyon bo‘ladi. Shoh va shoir Boburning ichki kechinmalari, qalb tug‘yonlari va orzu-a‘mollari uning she‘rlarida ko‘rinadi. Bobur she‘riyatida Vatan tuyg‘usi, Vatan sog‘inchi, unga qaytish umidi mavj ura boshladi.

Tole’ yo ‘qki jonimg‘a balolig‘ bo‘ldi,

Har ishnikim, ayladim xatolig‘ bo‘ldi,

O‘z yerin qo‘yib Hind sori yualandim,

Yorab, netayin, ne yuz qorolig‘ bo‘ldi.

Bobur lirikasida yor vasli, uning go‘zalligi, hijron azobi, ayrilig‘ alamlari, visol quvonchlari go‘zal va mohirona ifoda etiladi.

Xazon yaprog‘i yanglig‘ gul yuzung hajrida sarg‘ardim,

Ko‘rub rahm aylagil, ey lola ruh, bu chehrai zardim.

Sen ey gul, qo‘ymading sarkashligingni sarvdek hargiz,

Ayog‘ingga tushub bargi xazondek muncha yolvordim.

Shoir o‘z lirik she’rlarida har doim odamlarni yaxshilikka, adolat, insonparvarlikka, yuksak insoniy tuyg‘ularni qadrlashga chaqiradi:

Har kimki vafo qilsa, vafo topqusidur,

Har kimki jafo qilsa, jafo topqusidur.

Yaxshi kishi ko‘rmag‘ay yomonlig‘ hargiz,

Har kimki yamon bo‘lsa, jazo topqusidur.

Zahiriddin Muhammad Bobur lirik she’rlari va tarixiy “Boburnoma”-sidan tashqari, islom qonunshunosligi va tasavvufda yaxshi asarlar yaratgan.

1526-yil 21-dekabrda Boburga qarshi suiqasd uyushtiriladi. Mahv etilgan Ibrohim Lo‘diyning onasi oshpazlar bilan til biriktirib, uning ovqatiga zahar qo‘shiradi. Bir necha muddat oldin podsholikni Humoyunga topshirgan Bobur 47 yoshida o‘zi asos solgan saltanat poytaxti Agrada vafot etdi va o‘sha yerda dafn etildi, keyinchalik (1539-yil), vasiyatiga muvofiq xoki Kobulga keltirilib, o‘zi bunyod ettirgan „Bog‘i Bobur“ga qo‘yildi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Zahiriddin Muhammad Bobur „Boburnoma“ asari
2. Azimjonova S. „Zahiriddin Muhammad Bobur“. Maqolalar to‘plami.
3. V.Zohidov. „Boburning faoliyati va ilmiy-adabiy merosi haqida“.
4. H.Qudratullaev. „Boburning adabiy-estetik qarashlari“.
5. G‘aybulloh as-Salom, N.Otajon. Jahongashta „Boburnoma“.
6. Laziz Ochilov „Zahiriddin Muhammad Bobur - adolatli shoh va buyuk shoir“ maqolasi.